

Культура 10

11-08-2025

Тиждень #10

Лекція #1:

Малярство - вступ.
(прозїрки 29 - закїнчення)

Лекція #2:

Малярство княжої доби.
(початок – прозїрки 4)

Завдання (з книжки *Українська Культура II*):

Прочитати:

Книжка «Культура II»

Лекція #2:

Малярство княжої доби.
ст. 9.

Виконати:

Написати відповіді на завдання «Закріплення,» питання 1-5 на ст. 16 в книжці *Культура II*.

МАЛЯРСТВО КНЯЖОЇ ДОБИ

В Україні малярство розвивалось у різних формах ще з давніх часів. В кам'яну добу на стінах печер і на кераміці малювали примітивні зображення тварин (оленів, мамонтів, биків і т. п.), а інколи й людей. Багатою на такі розписи ("петрогліфи") є **Кам'яна могила** біля Мелітополя (в південно-східній Україні). Розписи Кам'яної могили видряпувані на стінах та стелях печер і пофарбовані ясночервоною ("священною") охрою або виконані сажею. Давні розписи переважно мали магичне призначення допомагати в полюванні на зображених звірів.

Доісторичні стінописи Кам'яної Могили.

Давні грецькі поселенці на півдні України були знайомі з більш вишуканими формами мистецтва. Вони любили прикрашувати головні будівлі своїх причорноморських колоній мозаїками та фресками так, як це було поширено тоді в Греції. Найбільше пам'яток давногрецького малярства в Україні збереглось в склепах (підвалах) гробів, які археологи відкопали в Криму.

На внутрішніх стінах тих похоронних споруд намальовані портрети похованих осіб, персонажі та події з мітології тощо. Греки переважно малювали в реалістичній манері.

За час існування княжої української держави малярство досягло високого рівня розвитку. Цей розвиток почався з впровадженням християнства в Україні та з будови перших мурованих церков, які всередині, за тодішнім звичаєм, пишно прикрашали. Із Візантії (себто Греції) прибували в Україну мистці та майстри, які вчили місцевих людей, як зображати релігійні постаті та події згідно з візантійськими канонами (правилами). Таким чином візантійський стиль став пануючим стилем у розписі церков України, і ним він залишився до сьогодні.

Фрагмент мозаїчної підлоги храму в Херсонесі.

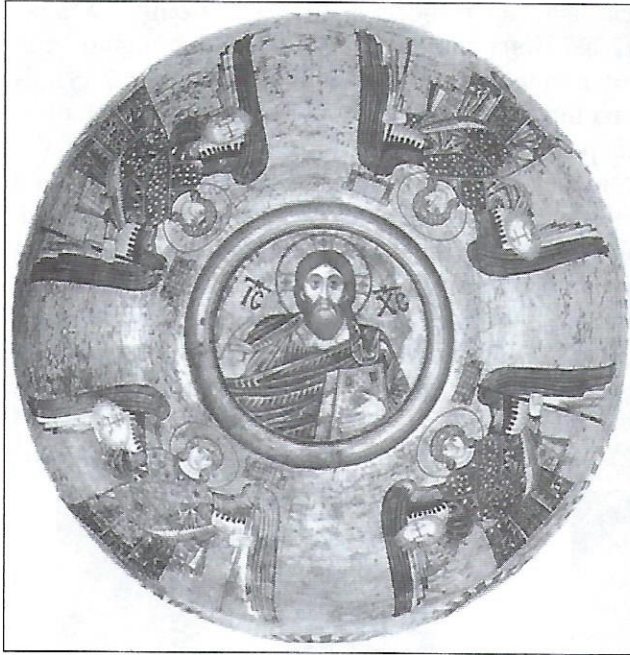
Не минуло й століття, як в Україні стала велика кількість зразків мистецтва високої якості — церкви, прикрашені мозаїками, фресками та іконами, розмальовані палати, книги з майстерно виконаними прикрасами й ілюстраціями ("мініатюрами") тощо. Княжий Київ був одним із тодішніх центрів візантійського мистецтва. Під впливом місцевих традицій й уподобань візантійське мистецтво витво-

рило тут свої власні особливості, так що можна навіть говорити про виникнення київської школи візантійського мистецтва.

Найкращими зразками образотворчого мистецтва княжої доби є розписи церков — твори монументального (великого) розміру. У Києві, що намагався бути рівним Царгородові у красі й пишності своїх будівель, князі будували церкви оздоблені мозаїками — найкоштовнішою формою розпису. Так створилась традиція прикрашати найголовніші частини церкви — центральну купулу (баню) і стіни головного вівтаря — мозаїками, а решту стін розмальовувати фресками. Така комбінація мозаїки і фрески — оригінальне нововведення київських мистців; вона рідко зустрічається в давніх візантійських храмах. У візантійських церквах була традиція прикрашати горішні частини мозаїкою або фрескою, а долішні — мармуром або іншим дорогим каменем, на який Греція була багатою.

Храм всередині мав символізувати космос-всесвіт. У центральній бані, найвищій точці храму, зображений Христос-Вседержитель ("Пантократор"), що благословляє і спостерігає вірних. Нижче від нього у просторі під купулою, немов між небом і землею, вміщені архангели, пророки, євангелісти, апостоли й отці Церкви, а в арках, що підносяться над центральною частиною — мученики й святі воїни. Над головним вівтарем стоїть Богоматір — посередниця між небом і землею, а під нею зображена тайна Євхаристії — апостоли приймають від Христа причастя. Розподіл святих персонажів і біблійних подій був устійнений традицією, і його строго дотримувались у розписі церков тих часів.

Небагато церков княжої доби збереглося до наших часів, а ще менше збереглося в них оригінальних розписів. Але те, що збереглось, свідчить про ви-

Мозаїка “Пантократор” у головній куполі Софійського собору.

сокий рівень розвитку церковного мистецтва вже на світанку християнської культури в Україні.

Літописи подають, що Десятинна церква (збудована у X ст.) була прикрашена розкішно. Але до наших часів збереглися з Десятинної церкви тільки дрібні фрагменти мозаїк і фресок. На основі тих фрагментів, знайдених археологами, можна твердити, що перший великий собор України був оздоблений мозаїками та фресками доброї мистецької роботи.

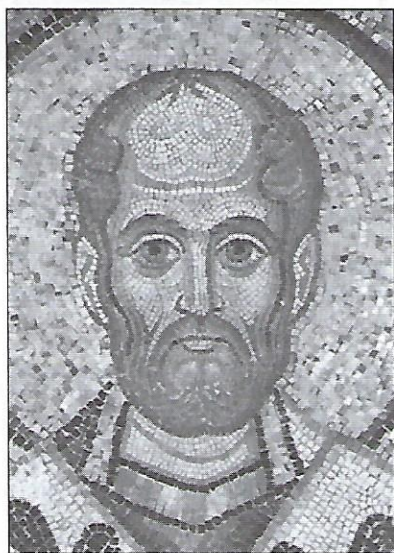
СОБОР СВЯТОЇ СОФІЇ

Найкращі зразки мистецтва княжої України збереглися у Соборі святої Софії, що був збудований в першій половині XI ст. Всередині собор вражає красою своїх мозаїк і фресок. Виконані вони не одним майстром, а групою мистців. Мистецтву Софійського собору присвятили увагу багато учених; про собор опубліковано багато книг.

Права частина мозаїки “Евхаристія” у Софійському соборі.

Найвизначніше місце серед софійських розписів займає мозаїка "Оранта" — Богородиця, що молиться. Вона знаходиться в головній апсиді (півкруглій стіні над центральним вітарем), на так званій "Нерушимій стіні". Матір Божа стоїть зображена на повний зріст з піднесеними вгору, в молитві руками, як наша заступниця перед Богом, покровителька Києва та всієї України. Творці Оранти мусіли володіти неабиякою технічною вмілістю, щоб впоратися з складним завданням виконання образу на заокругленій стіні. Кольори її одягу ефективно вкладаються у золоте тло, що посилює враження позачасовості — перебування Богородиці у вічному царстві. А ті золоті камінці виложені так, щоби сяяти від проміння світла. Софійська Оранта належить до одних із найкращих мозаїк у візантійському мистецтві. Майстерно виконана також мозаїка Тайни Евхаристії (Христос подає апостолам хліб і вино), що знаходиться під Орантою.

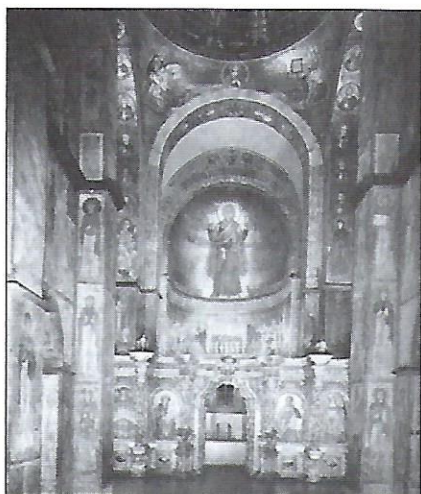

*Мозаїка св. Григорія Чудотворця
у Софійському соборі.*

Фреска невідомого святого.

Крім стіни центрального вітаря, мозаїка вкриває ще й центральну купулу, в якій вміщено зображення Христа-Пантократора, і простір під нею з зображеннями чотирьох архангелів у розкішному вбранні, дванадцять апостолів, чотирьох євангелістів, а в арках — сорок мучеників. Учені вважають мозаїки Софійського собору одними з найкращих у світі. Технічна майстерність її творців була на високому рівні. Софійські мозаїки відзначаються своєю барвистістю; вони багаті на різноматні відтінки кольорів — від яскраво сяючих до приглушених, майже 180 відтінків 18 основних кольорів. Також вражає чудове поєднання кольорів: на золотому тлі ефективно виступають ясні барви одягу — синій, зелений, фіолетовий. На жаль, не всі мозаїки збереглися до наших днів.

*Мозаїки у вітартній апсиді
Софійського собору
— “Нерушима стіна”.*

*Ліва частина мозаїки “Евхаристія”
у Софійському соборі.*

Решта стін собору покриті фресками святих або прикрашені орнаментами. У фресках видно руку українських майстрів — лагідніші вирази, круглі лиця, тепліші кольори. Є також картини із світського життя (що рідко зустрічається в середньовічних церквах). На стінах центральної нави собору зображено членів родини князя Ярослава: з одного боку представлені його дочки, з другого боку — сини, а посередині — сам Ярослав із дружиною, який дарує Христові модель Софійського собору (слід відмітити, що існують здогади про те, що тут зображені князь Володимир з родиною). На сходах веж, що ведуть на хори, намальовані скоморохи, які грають на музичних інструментах, сцени полювання, птиці та тварини і т. д.

СОБОР МИХАЙЛІВСЬКОГО ЗОЛОТОВЕРХОГО МОНАСТИРЯ У КИЄВІ

Михайлівський собор збудовано на початку XII ст. Він був знищений більшовиками у 1934 р., але, на щастя, перед знищенням храму були зняті й винесені з нього давні мозаїки і фрески. Деякі з них стоять у музею Софійського собору, а інші в музеях Росії, що отримали їх нечесним шляхом.

Права частина мозаїки “Евхаристія” у Михайлівському Золотоверхому соборі.

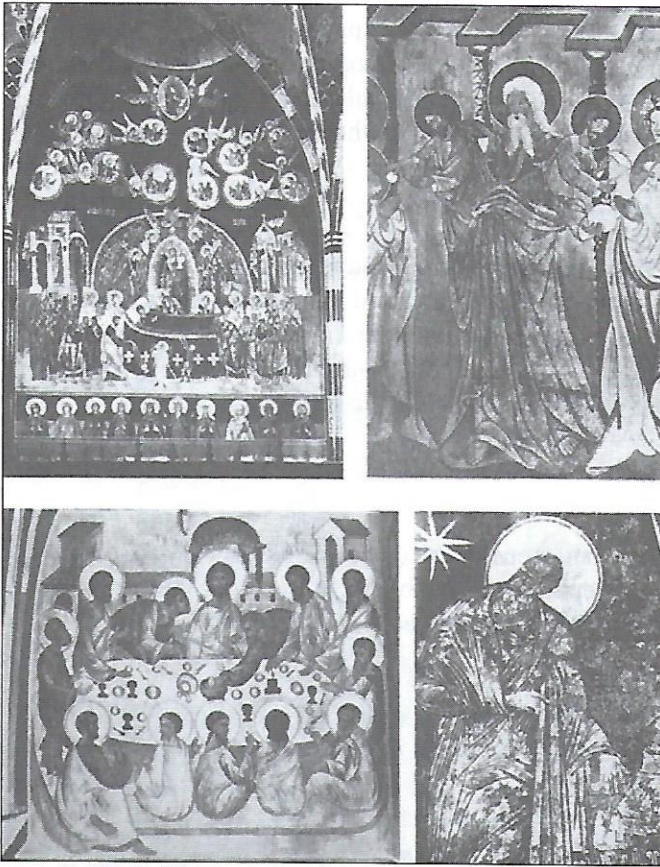
Михайлівські розписи займають особливе місце в мистецтві княжої доби не тільки тим, що виконані вони дуже майстерно, але й тим, що демонструють потяг київських мистців до виведення візантійського мистецтва на нові шляхи. Таке бачимо у великій мозаїці Евхаристії, що стояла в головній апсиді над вітварем. Якщо в Евхаристії Собору св. Софії апостоли зображені досить одноманітно, то тут вони більш різноманітні, більш індивідуалізовані й експресивні — кожен по-своєму реагує на те, що діється. Сильне враження також справляють досконало виконані мозаїки святих Дмитрія і Стефана. Вже за незалежної України Михайлівський собор був відбудований.

Подібну спробу дати святим персонажам більш реальний, живий і людський характер бачимо у фресках Кирилівської церкви в Києві, створені в XII ст.

ВИЗНАЧНІ МИСТЦІ КНЯЖОЇ ДОБИ

Перші церковні майстри в Україні були з Греції та інших осередків мистецтва Східньої Європи. Але скоро почали з'являться і місцеві українські мистці. Талановиті учні ставали майстрами. В Печерській Лаврі було створено майстерню з печами для виготовлення мозаїчних камінців; там і навчались мистецтву мозаїки. У Лаврі та в інших монастирях вчили іконопис, а з тим формувалась ціла група мистців церковного мистецтва, що розвинула самобутню українську традицію писання ікон.

Згідно з церковною традицією малярі-іконописці не підписували своїх творів, бо вся їхня мистецька діяльність мала служити виключно для прославлення Бога. Але до нас дійшли імена деяких з іконописців княжої доби.

Фрески виконані українськими іконописцями в польській Сандомирській церкві.

тедрах Кракова, Люблина і Сандомира, але довгий час ті фрески були приховані шаром пластелу через нетолерантність їхніх владик до проявів східного християнства.

Найбільш відомий серед них — іконописець *Алімпій*, монах Печерської Лаври, що жив на переломі XI–XII століть. Алімпій вивчився, працюючи біля грецьких майстрів при розмальовуванні головної церкви цього монастиря. Йому приписують авторство славної ікони "Велика Панагія", але немає певності про те, які твори таки належать йому. Він дав початок українській школі іконопису.

Ченці Андрій та Владика були запрошені польськими королями розмальовувати у XIV і XV ст. церкви у Польщі та каплиці в королівських замках. Сьогодні поляки дуже цінують чудові візантійські фрески в своїх ка-

Пояснення слів

барвистість — colorfulness
 вираз — expression
 внутрішній — interior
 всесвіт — universe
 зовнішній — exterior
 канон (правило) — canon, rule

випромінювати — to radiate
 відтінок — shade, tint
 вседержитель — almighty, omnipotent
 євангеліст — evangelist (writer of a Gospel)
 іконопис, іконографія — iconography
 купол (баня) — cupola, dome

майстерність — skillfulness
ніжність — delicacy, tenderness
оздоблювати — to embellish
печера — cave
постать (персонаж) — figure
робітня — workshop
сажа — soot
смальтовий камінець — tessera

нерушима — indestructible
одноманітно — monotonously
охра — (reddish) ochre
посередниця — intercessor
простір — space
розпис — decorative paintings
склеп — vault, crypt
собор — cathedral

Закріплення

1. Яка подія спричинила перший розквіт малярства в Україні?
2. Якими двома способами найчастіше виконували живопис в княжу добу?
3. В яких церквах збереглися найкращі зразки живопису з княжих часів?
4. У чому полягає унікальність собору Святої Софії у Києві?
5. Хто вважався найбільшим українським іконописцем у княжу добу?

Творче домашнє завдання

Уявіть, що ви є дослідниками мистецтва. У фресках Софійського собору в Києві ви знайдете багатий матеріал для таких дослідів. Розгляньте фрески, наведені у цьому розділу, й напишіть про що вони розповідають.

Ярослав Мудрий закладає Київ. Мініатюра з Радзивільського літопису.
XV ст.